

УДК 37.013.42

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ У ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Романовська Людмила Іванівна

м.Хмельницький

У статті проаналізовано проблему соціалізації як центральну в процесі осмислення ролі і значення соціальної педагогіки як науки; розкрито зміст, механізми, засоби соціалізації і виховання дітей і підлітків; подано характеристику етапів, періодів і типів соціалізації, їх різноманітність у трактуванні різних науковців; обґрунтовано необхідність і доцільність соціально-педагогічного втручання в процес соціалізації підростаючого покоління; здійснено вибірковий огляд концепцій, теоретичних положень й співвідношення соціалізації, виховання й освіти.

Ключові слова: соціальна педагогіка, соціалізація, соціально-педагогічна діяльність.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства система виховання й соціалізації підростаючого покоління потребує глибокого теоретико-експериментального вивчення, адже вагомим умовою успішного вирішення завдань соціалізації дітей і підлітків є оптимізація потенційних соціально-педагогічних можливостей суспільства та його соціальних інститутів.

Загальновідомо, що соціальна педагогіка є наукою, що розглядає цілі, зміст, способи і засоби соціалізації і виховання підростаючого покоління, наукою про закономірності та механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання у різних соціальних інститутах.

Основною категорією, яку використовує соціальна пе-

дагогіка, є поняття «соціалізація». У словнику-довіднику з соціальної педагогіки термін «соціалізація» визначається як «процес і результат входження індивіда в соціальне середовище, активного засвоєння і творчого відтворення ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.» [7, с.419].

Основним змістом та метою педагогіки соціалізації є організовані і цілеспрямовані зусилля всіх державних і недержавних інститутів виховання взяти активну участь у педагогізації оточуючого дитину соціуму, здійснити педагогічну корекцію неконтрольованих впливів чинників соціалізації.

У теорії сучасної соціальної педагогіки розрізняють соціально-психологічні і соціально-педагогічні механізми соціалізації, які зумовлюють особливості цього процесу у кожної конкретної особистості. До соціально-психологічних механізмів соціалізації належать:

- *імпринтінг* (фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівні особливостей об'єктів, що впливають на неї);
- *наслідування* (копіювання людиною певних зразків поведінки та діяльності інших людей);
- *ідентифікація* (ототожнення людиною себе з іншими людьми, групою, спільнотою);
- *рефлексія* (оцінка особистістю різних проявів свого «Я»);
- *інтеріоризація* (процес перетворення зовнішніх, ре-

альних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні);

– *екстеріоризація* (процес переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної).

Серед соціально-педагогічних механізмів соціалізації розрізняють:

– *традиційний* (засвоєння людиною норм, зразків поведінки, поглядів, стереотипів, які притаманні їй найближчому оточенню);

– *інституціональний* (функціонує у процесі взаємодії людини з різноманітними соціальними інституціями й організаціями суспільства, в результаті чого набувається певний соціальний досвід, здійснюється входження особистості в соціум);

– *стилізований* (діє в межах окремої субкультури як комплекс певних цінностей та особливостей поведінки, притаманний для людей певного віку, професії, національності чи соціальної групи, що в цілому впливає на стиль життя і мислення особистості);

– *міжособистісний* (функціонує в процесі взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями) [2].

Значну роль в розумінні сутності процесу соціалізації може надати аналіз наукових поглядів щодо етапів соціалізації. На нашу думку, достатньо обґрунтовану й детально схарактеризовану структуру таких етапів подано в концепції соціалізації Б. Титова. Так, він виділяє сім етапів соціалізації.

Перший етап – це сприйняття індивідом соціальної інформативності на рівні відчуттів, емоцій, знань, умінь. Зазначене сприйняття як правило відрізняється актуальністю, чутливістю. При цьому необхідно також взяти до уваги чинники референтності й пересичення.

До другого етапу він відносить інтуїтивне співвідношення отриманої інформації з генетично закладеним кодом, суб'єктивним соціальним досвідом і формуванням на цій основі власного до неї ставлення. На цьому етапі соціалізації першочергового значення набувають глибинні переживання, які часто лежать в основі тих чи інших вчинків;

Третій етап характеризується процесом вироблення установки на прийняття чи відторгнення отриманої інформації. У якості чинників, що справляють вплив на формування установки, виступає провідна діяльність, у якій бере участь індивідум.

До четвертого етапу дослідник відносить формування ціннісних орієнтацій і установок на дію. Його особливістю є формування певного ідеалу.

Основою п'ятого етапу соціалізації є вчинки, логічно вибудована система поведінки, у якій вчинки й дії виникають лише в результаті неодноразового повторення певних дій, які здійснюються в свою чергу ціле направлені впливи.

Шостий етап – це етап, коли відбувається формування і закріплення стереотипів поведінки. Зазначений етап характерний на протязі перших двадцяти-тридцяти років життя.

На сьомому етапі відбувається остаточне закріплення ціннісних орієнтацій, світоглядних переконань і моральних якостей [8].

Є й інші визначення періодів або етапів соціалізації. Так, взявши за основу процес пізнання людиною навколишнього світу, вітчизняний педагог С. Гессен виділив три ступені соціалізації особистості:

– перший – дошкільний період довільного існування дитини, в якому переважає ігрова діяльність;

– другий – період активного пізнання дитиною навколишнього життя, його законів і вимог, домінуючий вплив школи на процес соціалізації, значення знань, які вводять

дитину (підлітка) в світ культури;

– третій – етап завершення формування особистості, тобто процес самоосвіти, позашкільних впливів на процес соціалізації. У цей період особистість активно пізнає суспільство, удосконалює своє «Я», формує свій світогляд [3, с.214].

Свій підхід до класифікації періодів і етапів соціалізації у Г. Андрєєвої. Так, вона виділяє такі стадії соціалізації: до трудова, трудова і після трудова.

До трудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік і включає два самостійних етапи:

– ранньої соціалізації (імітація і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрова діяльність, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання певної ролі; групові ігри, під час яких діти вчаться розуміти, чого від них очікують;

– другий етап – це навчання та позашкільна діяльність.

Трудова стадія соціалізації пов'язана із настанням зрілості особистості, реалізацією та поглибленням нею соціального досвіду.

Після трудова стадія соціалізації охоплює пенсійний вік і полягає у реалізації потенціалу людини у той період життя, коли всі її соціальні функції згортаються, але вона продовжує відтворювати соціальний досвід [1].

Згідно з компромісним підходом до розгляду питання про стадії соціалізації (Л. Орбан-Лембрик), який враховує різні погляди, виокремлюють такі етапи:

– первинну соціалізацію (охоплює дві стадії: від народження до початку навчання; від початку навчання у школі до початку соціальної зрілості та вибору професії);

– вторинну соціалізацію (засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання та спілкування) [6, с. 93].

Становлення особистості як соціального явища відбувається на основі її індивідуальних особливостей – характеру, волі, інтересів, потреб, розумового розвитку, знань, свідомості, самосвідомості, світогляду тощо. Їх розвиток характеризується нерівномірністю. Тому, С. Гессен виділяє шість фаз розвитку дитини, які характерні й для процесу її соціалізації:

I – до 5 років – фаза інтенсивного розвитку;

II – 5-7 років – фаза першого «застою»;

III – 7-11 років – фаза нового інтенсивного розвитку;

IV – 11-14 років – фаза другого «застою»;

V – 14-17 років – третя фаза інтенсивного розвитку;

VI – з 17 до 21 року – фаза гармонізації або поступового розвитку [3].

Зацікавлення викликає і класифікація різноманітних типів соціалізації.

По-перше, за характером соціальності виділяють такі типи соціалізації: природний, примітивний, становий, стратифікаційний, моно соціокультурний, регламентований, матеріалістичний, конформістський, гуманістичний, полі соціокультурний. У різних суспільствах домінують ті чи інші із зазначених типів соціалізації.

По-друге, залежно від особливостей процесу соціалізації розрізняють такі його типи: пізнавальний, професійно спрямований, правовий, політико-суспільний, трудовий, економічний.

По-третє, в залежності від результативності виділяють успішну, кризову, реабілітаційну, нормативну, примусову, прискорену та запізнану соціалізацію [4].

Соціальна педагогіка за останні два десятиріччя розпочала розгляд соціалізації як соціально-педагогічного явища. Дослідження зазначеного феномена ставить на порядок денний виділення і осмислення трьох основних еле-

ментів процесу виховання і розвитку особистості.

Перший – це елемент ціле покладання. Нинішні підходи до пріоритетів мети виховання передбачає більш гнучке трактування процесу формування ціннісних пріоритетів, світогляду і моральності особистості. Все більше педагогів починають розуміти, що виховує не тільки школа і батьки, а й позашкільне соціальне оточення та засоби масової інформації, а також Інтернет. Все це вимагає відповідної корекції процесу виховання, активних зусиль у сфері педагогізації позашкільного соціуму.

Другий – це осмислення процесу соціалізації як соціально-педагогічного феномену в контексті пошуку нових підходів до формування змісту виховання. Все вимагає переосмислення ролі і значення як загальнолюдських, так і національних духовно-культурних цінностей, врахування і впливу підлітково-молодіжної субкультури.

Третій елемент процесу виховання і розвитку особистості визначається пошуком результативних способів освоєння особистістю соціального досвіду. Це вимагає спеціального підходу до педагогічного осмислення процесу освоєння соціального досвіду, розробки спеціальних соціально-педагогічних технологій.

Звідси випливає важливий висновок, а саме: необхідне активне педагогічне втручання в процес соціалізації підростаючого покоління, необхідним стає її педагогізація. Тобто, діяльність зазначених структур має постати як соціально-педагогічна діяльність, що розгортається як соціально-педагогічний процес, тобто як єдність догляду і піклування, освіти, виховання і соціалізації у діалектичній взаємодії. Це означає, що всім дотичним суб'єктам виховання необхідно усвідомити, що за умов інституціоналізованої освітньо-виховної діяльності її активними елементами повинні стати педагогізовані чинники соціалізації. Разом з тим освіта та виховання у власному розумінні цих термінів повинні відігравати основну роль у соціалізації як процесі і результаті, визначатися безпосередньою метою соціально-педагогічної діяльності як провідної діяльності.

Соціалізація за таких умов постає результатом і водночас елементом ціле направлено соціально-педагогічного впливу. При цьому не слід забувати, що суспільні вимоги соціалізації визначаються конкретно-історичними умовами існування суспільства. Головна увага при такій постановці соціально-педагогічного процесу приділяється саме внутрішньому розвитку і формуванню особистості, її становленню. Соціально-педагогічний процес при такій моделі процесу виховання постає як цілісне утворення, що складається власне із педагогічного процесу, який відбувається в стінах школи, та педагогізованих впливах інших суб'єктів соціалізації підростаючого покоління.

Отже, соціалізація і виховання починають втрачати свою термінологічну відособленість одна від одної, взаємно врівноважують і взаємно стимулюють одна одну. Підсумковим виразом цієї динаміки на індивідуальному рівні є взаємно зумовлене формування потрібних і бажаних суспільству ціннісних орієнтацій та світоглядних переконань підростаючого покоління.

Все це дає підстави поставити під сумнів постулат про те, що соціальна педагогіка є складовою частиною загальної педагогіки. Назріла цілком очевидна констатація того, що соціальна педагогіка – це область наукового пошуку, яка значно перевищує поле дії загальної педагогіки, а, отже, саме остання повинна бути визнана частиною соціальної педагогіки. Осмислення цього явища повинно стати актуальною проблемою, темою для широкої дискусії між соціальними педагогами і представниками загальної педа-

гогіки. Це завдання пов'язане з дослідженням особливостей і взаємодії форми буття соціалізації в соціально-педагогічному процесі – як його контексту, мети і складової, що утворює, на нашу думку, перспективне поле для подальших наукових пошуків і досліджень.

Відомо, що чинниками соціалізації є фактично вся сукупність суспільних явищ, дія різноманітних суб'єктів соціалізуючих і виховуючих впливів, починаючи з глобальних історико-педагогічних обставин та конкретних реалій життя кожного суспільства. Множина цих чинників упорядковується категоріями «соціальне середовище», «соціум», «соціальне оточення».

Чинники, які здійснюють безпосередній вплив на процес формування особистості, називають агентами соціалізації. До них слід віднести різноманітні соціальні групи та інституції, громадські і державні структури тощо.

Супутні складові соціального середовища, які не належать до самостійних агентів, і соціалізаційний вплив яких на особистість опосередковується діяльністю агентів соціалізації, розглядають у якості соціальних обставин соціалізації. До них відносять природу, культурно-історичне середовище, архітектуру, ті чи інші соціально-культурні заходи, свята, традиції, обряди, звичаї.

Необхідно зазначити, що типи, форми і напрями соціалізації виникають і функціонують за вектором кінцевої мети – входження індивіда до тієї чи іншої сфери і розгортання особистісної діяльності у ній. Отже, діяльність і спілкування індивіда в певній соціальній групі стає на певному етапі соціалізації її соціально-організаційною формою реалізації.

У цілому, це дозволяє констатувати, що в процесі соціалізації різноманітні її агенти повинні відшукувати міру взаємодії і корекції, узгоджувати свої інтереси. Сутність цих інтересів полягає у забезпеченні відповідної адекватності особи завданням, меті і функціям діяльності конкретного об'єднання, відносинам і цінностям, які функціонують всередині його. Що ж стосується таких інтегральних та інтегративних агентів соціалізації як засоби масової інформації та комунікації, культура, мистецтво, спорт, пасивний і активний відпочинок, то їхній соціалізаційний вплив полягає у забезпеченні в цілому соціальної адекватності індивідуума як члена конкретного суспільства.

При аналізі процесу соціалізації необхідно враховувати і той чинник, що він проходить під впливом багатьох обставин і в різних умовах, для яких характерна наявність тих чи інших небезпек, що справляють негативний вплив на розвиток людини і трактується як несприятливі умови соціалізації особистості.

Їх розрізняють за способом виникнення (постійні – інвалідність, сирітство; набуті – алкоголізм, несприятлива соціальна адаптація) та наслідками (незворотні – інвалідність; ті, що піддаються корекції (різноманітні соціальні відхилення, правопорушення, злочинність).

Особливий інтерес для соціального педагога становить питання про несприятливі умови соціалізації на кожному віковому періоді. Так, А.Мудрик виділяє на кожному віковому етапі соціалізації найбільш типові небезпеки, зіткнення з якими в процесі соціалізації найбільш вірогідне.

В утробі матері – це хвороба батьків, пияцтво, аморальний спосіб життя, погана незбалансована їжа матері, негативний емоційно-психологічний стан батьків, несприятливе екологічне середовище, медичні помилки.

У дошкільному віці – хвороба і фізичні травми дитини, аморальний спосіб життя батьків, запущеність дитини, бідність сім'ї, антигуманність ставлення працівників дитячих дошкільних закладів, антисоціальні сусіди та їх діти, зло-

вживання телевізором.

Несприятливими у молодшому віці є аморальність батьків, розлучення батьків, невідповідність до навчання, негативне ставлення вчителя і ровесників, погана компанія на вулиці, фізичні вади, негативний вплив телепередач, які пропагують насильство.

У підлітковому віці найбільшої шкоди завдають пияцтво, алкоголізм, аморальність батьків, матеріальна скрута сім'ї, помилки педагогів і батьків, куріння, токсикоманія, зґвалтування, самотність, фізичні травми і дефекти, погані стосунки з ровесниками, залучення до асоціальних підлітково-молодіжних угруповань, випередження або відставання у психосексуальному розвитку, розлучення батьків.

У ранній юності: антисоціальна сім'я, вбогість сім'ї, пияцтво, наркоманія, проституція, рання вагітність, залучення до асоціальних неформальних угруповань, зґвалтування, фізичні травми і дефекти, втрата життєвої перспективи, нерозуміння оточуючими, самотність, погані стосунки з ровесниками, романтичні невдачі, суїцидальні устремління, суперечності між ідеалами, установками, стереотипами і реаліями життя.

У юнацькому віці: пияцтво, наркоманія, проституція, вбогість, безробіття, зґвалтування, сексуальні невдачі, стреси, залучення до протиправної діяльності, самотність, розрив між рівнем бажань і соціальним статусом, неможливість реалізувати свої мрії [5].

Завершуючи вибірково концептуальний аналіз розробленості проблеми соціалізації підростаючого покоління, вважаємо за доцільне висловити кілька узагальнюючих положень.

По-перше, вивчення, осмислення і узагальнення проблеми соціалізації дітей і молоді як соціокультурна і соціально-педагогічна проблема має значні напрацювання і становить міждисциплінарну наукову традицію.

По-друге, дослідження проблеми соціалізації все ще знаходиться у початковій стадії, оскільки й досі не дослі-

дженими є вплив цілого ряду чинників впливу на підростаюче покоління.

По-третє, на даний час сформувалася достатньо потужна база наукових уявлень про суть соціалізації як процесу і як результату, до послуг дослідників є ціла низка наукових визначень соціалізації. Завдання наукових пошуків у даний час полягає не стільки в тому, щоб прийняти для себе за основу те чи інше формулювання як базове, як у тому, щоб визнати підґрунтям власного дослідження положення про те, що соціалізацію в значній мірі можна педагогізувати, зблизити процес соціалізації і виховання.

По-четверте, починаючи процес дослідження тих чи інших аспектів соціалізації необхідно мати на увазі, що весь спектр наукових досліджень можна умовно поділити на три достатньо виражених напрямки: філософсько-соціальний, соціально-психологічний і соціально-педагогічний. Розглядатися вони повинні у діалектичній єдності, але, безумовно з пріоритетом останнього напрямку.

По-п'яте, концентрований розгляд наукових досліджень у галузі соціальної педагогіки дозволяє вважати теоретично значущою для розв'язання завдань осмислення соціалізації і виховання молодого покоління певну сукупність наукової інформації такого характеру:

- у процесі дослідження необхідно осмислити і взяти до уваги характеристику етапів і періодів соціалізації, їх різноманітність у трактуванні різних науковців;
- положення про різноманітність дії соціально-психологічних і соціально-педагогічних механізмів соціалізації;
- дані про систему державних і громадських інститутів соціалізації;
- різноманітність концепцій соціалізації;
- теоретичні положення й співвідношення соціалізації, виховання й освіти.

Таким чином, проблема соціалізації, на наш погляд, є центральною в процесі осмислення ролі і значення соціальної педагогіки як галузі наукового пізнання.

Література та джерела

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М.Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 375 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / О.В.Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
3. Гессен С.И. Основы педагогики / С.И.Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 447 с.
4. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера у детей и подростков: Пособие для студентов / В.П.Кащенко. – М.: Академия, 1999. – 304 с.
5. Мудрик А.В. Социализация и воспитание / А.В.Мудрик. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 96 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник / Л.Е.Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
7. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
8. Титов Б.А. Досуговые объединения как фактор социализации детей, подростков и юношества: дисс. ... д-ра пед наук: 13.00.07 / Борис Алексеевич Титов. – СПб, 1994. – 326 с.

В статті проаналізована проблема соціалізації як центральна в процесі осмислення ролі і значення соціальної педагогіки як науки; раскрыто содержание, механизмы, средства социализации и воспитания детей и подростков; дана характеристика этапов, периодов и типов социализации, их разнообразие в трактовке различных ученых; обоснована необходимость и целесообразность социально-педагогического вмешательства в процесс социализации подрастающего поколения; осуществлен выборочный обзор концепций, теоретических положений и соотношения социализации, воспитания и образования.

Ключевые слова: социальная педагогика, социализация, социально-педагогическая деятельность.

The article analyzes the problem of socialization as central to the process of understanding the role and importance of social pedagogy as a science disclosed the contents, mechanisms, means of socialization and education of children and adolescents, the characteristic of stages, periods and types of socialization, their diversity in the interpretation of various scholars, and the necessity of appropriateness of social pedagogical intervention in the process of socialization of the younger generation; made the sampling of concepts, theoretical propositions and the ratio of socialization, upbringing and education.

Key words: social pedagogy, socialization, social pedagogical activities.